

DİCLE (ON GÖZLÜ) KÖPRÜSÜ'NÜN SOMUT VE SOMUT OLMAYAN MİRAS OLARAK KORUNMASI*

Safeguarding of the Dicle (Ten Eyed) Bridge as Tangible and Intangible Heritage

Dr. Hale DEMİR**

ÖZ

Toplumsal hayatın akışında ortaya çıkan, süreç içerisinde şekillenen/dönüşen kolektif belleğin/eylemin yansımalarını içeren kültürel miras, geçmiş zamanlarda yaşayan insanların medeniyetini, inançlarını ve kültürlerini yansıtmaktadır. Somut kültürel mirasın mimari unsurları, somut olmayan kültürel mirasın geçici/kalıcı mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması somut kültürel mirasın korunması kadar önemlidir. Bu bağlamda somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin bütüncül bir yaklaşımla birlikte değerlendirilmesi, sahip olunan “değerlere ve değerler birlikteliğine” farkındalığı artırarak, yapılacak olan koruma çalışmalarında yol gösterici olacaktır. Bu çalışmada somut kültürel miras unsurlarından köprüler seçilmiş, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikteliğindeki değere; Türkiye’deki önemli eserlerden biri olan Dicle (On Gözlü) Köprüsü ve köprüde gerçekleştirilmeye devam eden ritüeller üzerinden odaklanılmıştır. Çalışmanın yöntemi; yerli ve yabancı sözlü ve yazılı kaynaklarda literatür taraması, yerinde gözlem yöntemiyle belgeleme ve fotoğraflama olarak belirlenmiştir. Böylece somut ve somut olmayan kültürel miras birlikteliği için dünyanın farklı kıtalarında yer alan ülkelerden ve Türkiye’deki örneklerden yola çıkılarak kuramsal bir altyapı oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında dünyada ritüellerin etkin biçimde yaşatıldığı Bosna Hersek’teki Mostar, İran’daki Khaju, Çek Cumhuriyeti’ndeki Charles, Birleşik Krallık’taki Londra, İtalya’daki Rialto ve Vecchio, Fransa, İtalya, Almanya ve Finlandiya’daki Aşk ve Türkiye’deki Irgandı ile Çetinkaya (Gelin) Köprüleri anlatılmıştır. Bu yapılarda geçmişten günümüze yaşatılan güçlü ritüeller çalışmaya konu edilmiştir. Mostar Köprüsü’nden yüzyıllardır yapılan kirlangıç atlayışları, İsfahan’da baraj görevi gören köprüden yükselen şarkıların sesleri, Prag’da heykellere dokunularak dilenen dilekler, Londra’da koyunların geçişine katılan devlet erkânı ile kuzu kıyafetleri giydirilen minik çocuklar, Venedik, Floransa ve Bursa’da zanaatkarlara mesken olan arastalı mimari biçimlenişleri ve Paris’te, Roma’da, Köln’de, Helsinki’de asma kilitlerin asılarak anahtarların aşk köprülerinden nehirlerle atıldığı, Samsun’da, ‘Köprüden Geçti Gelin’ türküsüne konu olan, evlenenlerin nehre taş attıkları özgün ritüeller çalışmaya konu edilmiştir. Ülkemizde bulunan Dicle (On Gözlü) Köprüsü Diyarbakır kentinin ilk yerleşim yeri olan Suriçi bölgesinin hemen dışında, efsanelere konu olan Kırklar Dağı’nın eteklerinde, şehre girişin dört kapısından biri olan Mardin Kapı’nın üç km güneyinde yer almakta ve Dicle Nehri’nin iki kıyısını birleştirmektedir. Çalışma kapsamında, somut bir kültürel miras ögesi olan Dicle Köprüsü üzerinde yaşanan, somut olmayan kültürel mirasın parçaları; gelenek, inanç, kültür, ritüel ve anlatımların, toplumsal belleğin, alışkanlıkların kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılmasında, köprünün rolüne yer verilmektedir. Ziyaretçiler kutsal ve özel günlerde köprüden kâğıtlar atarak dilek dilemekte, köprü üzerinde davul zurna eşliğinde yöresel halk oyunları (halay) oynamakta, özel günlerde fotoğrafçılık sanatında dört mevsim köprü ve yakın çevresi kullanılmakta, köprü etrafındaki oturma alanlarında ve üzerinde manzarayı seyretmekte, balık tutmakta ve yüzyıllardır devam eden ritüelleri yaşatmaktadır. Bu çalışmanın amacı Diyarbakır tarihî Dicle Köprüsü’nün, yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında trafiğe kapatılarak kent halkı için köprü çevresinin bir rekreasyon alanına dönüştürülmesi, yerel halkın ve turistlerin ziyaretine açılmasından sonra daha etkin kullanılmasının kültürel mirasın üzerinde yaşanan somut olmayan kültürel mirasa katkılarının araştırılmasıdır. Bu birlikteliği yansıtan somut ve somut olmayan unsurların birbirine kattığı değerlerin tanımlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması; korumaya ve sosyal projelere yönelik çalışmaların yönlendirilmesinde, turizm etkinliklerinin zenginleştirilmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Somut olmayan kültürel miras, koruma, Dicle Köprüsü, ritüeller, Diyarbakır.

ABSTRACT

Cultural heritage, which emerges in the flow of social life and includes the reflections of the collective

* Geliş tarihi: 18 Kasım 2020 - Kabul tarihi: 23 Ağustos 2021
Demir, Hale. “Dicle (On Gözlü) Köprüsü’nün Somut ve Somut Olma-Yan Miras Olarak Korunması” *Millî Folklor* 132 (Kış 2021): 226-249

** Dicle Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Diyarbakır/Türkiye, haledemir@dicle.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3796-2567.

memory/action which is shaped/transformed within the process, reflects the civilization, beliefs and cultures of people living in the past. Architectural elements of tangible cultural heritage appear as temporary/permanent spaces of intangible cultural heritage. The safeguarding of intangible cultural heritage is as important as the protection of tangible cultural heritage. In this context, the evaluation of tangible and intangible cultural heritage elements together with a holistic approach will increase the awareness of the 'values and the unity of values' and will guide the conservation efforts to be made. In this study, bridges from tangible cultural heritage elements were selected; the value in the unity of tangible and intangible cultural heritage is focused through Dicle (Ten Eyed) Bridge, which is one of the important works in Turkey, and the rituals that continue to be performed on the bridge. As the method of the study, literature review in local and foreign oral and written sources, documentation and photography with on-site observation method was determined. Thus, a theoretical infrastructure was created for the coexistence of tangible and intangible cultural heritage, based on the samples in countries in different continents of the world and in Turkey. Within the scope of the study, Mostar Bridge in Bosnia and Herzegovina; Khaju Bridge in Iran; Charles Bridge in the Czech Republic; London Bridge in the United Kingdom; Rialto and Vecchio Bridges in Italy; Love Bridges in France, Italy, Germany and Finland; and Irgandı and Gelin Bridge in Turkey, where rituals are kept alive effectively in the world, were explained. The strong rituals which have been kept alive on these structures from the past to the present are the subject of the study. In this study, the centuries-old swallow dives from Mostar Bridge; the sounds of the songs rising from the bridge used as a dam in Isfahan; wishes made by touching the statues in Prague; high state officials participating in the parade of sheep and little children dressed in lamb costumes in London; architectural configurations of arasta, which is home to craftsmen in Venice, Florence; the authentic rituals on which padlocks are hung and keys are thrown from love bridges to rivers in Paris, Rome, Cologne and Helsinki; and on which the newlyweds throw stones into the river, which is the subject of a folk song named 'Köprüden Geçti Gelin' in Samsun were described. Dicle (Ten Eyed) Bridge, in Turkey, is located just outside Suriçi region, the first settlement area of Diyarbakır, on the foothills of the Kırklar Mountain which is the subject of legends, located three kilometers south of the Mardin Gate one of the four gates of the city and connects the two banks of Dicle River. Within the scope of the study, the aspects of intangible cultural heritage lived on Dicle Bridge as tangible cultural heritage elements; the role of the bridge in recording traditions, beliefs, cultures, rituals and expressions, social memory, habits and transmitting them to future generations have been provided. Visitors make wishes by throwing papers from the bridge on holy and special days, they play local folk dances (halay) with drums and shrill pipe (zurna) on the bridge, the bridge and its surroundings are used in photography on special days in four seasons, they watch the scenery from the bridge and the sitting areas around the bridge, they go fishing and keep the rituals alive for centuries. The aim of this study is to investigate the contribution of the intangible cultural heritage to the cultural heritage by the more effective using of Diyarbakır historical Dicle Bridge, was closed to traffic after the restoration works and turned into a recreation area for the people of the city and opened to the visit of local people and tourists. It is thought that defining the value added by tangible and intangible elements reflecting this unity and transferring it to future generations will be effective in directing the studies on conservation and social projects and enriching tourism activities.

Keywords

Intangible cultural heritage, safeguarding, Dicle Bridge, rituals, Diyarbakır.

1. Giriş

Koruma; "tarih ya da sanat değeri taşıyan yapıların ya da kent parçalarının yaşamalarını sürdürebilmeleri için gerekli önlemleri alma" anlamını taşır (Hasol 2019:279). Koruma yoluyla, tarihsel varlıklarını belirli bir dönemde sürdürmüş, toplumların izlerinin belirtisi olan maddi ve manevi unsurlar yaşatılmaktadır (İstanbullu Dinçer vd. 2000:72). Somut kültürel miras kuşaktan kuşağa aktarılması gereken değerler ve eserlerdir. Somut olmayan değerler ise ancak somut değerlerle birlikte belgelenmek koşuluyla koruma sürecinin bir parçası olabilmektedir. Bu bakımdan tarihî ortamlardaki somut olmayan değerlerin belgelenmesi, somut özelliklerin belgelenmesi kadar önem taşımaktadır (Karakul 2007:151). Dolayısıyla bütüncül koruma yaklaşımları bakımından, yöreden yöreye farklılıklar gösteren somut olmayan kültürel mirası, yapılı çevrelerin ve gündelik yaşamımızın her bir noktasında bulunan ve yok olma tehlikesiyle karşı

karşıya olan kültürel değerlerimiz olarak görmek önemlidir (Karakul 2010:39). Koruma yaklaşımları incelendiğinde somut kültür varlıklarının “durağan” yapısı ile “değişmezlik”, “sabitlik”; somut olmayan kültürel mirasın ise “yaşam dinamiklerine göre biçimleniş” ile kendisini yaşatan insanlar ve bağlarla birlikte “değişim” ve “dönüşüm” kavramlarını karşıladığı görülmektedir. Somut kültürel mirasın kendisini oluşturan insanlardan ve etrafında oluşan uygulamalardan bağımsız, tek başına cansız bir nesneye dönüşeceğini; somut olmayan kültürel mirasın ise kendisine yaşam alanı bulduğu somut bağlardan ayrı korunduğunda dinamik yapısını kaybedeceğini söylemek mümkündür (Metin Basat 2013:62).

Birçoğu âdeta birer mimarlık ve/veya mühendislik harikası olan köprülerin doğanın ulaşımı engelleyen kısımlarını aşmak dışında fonksiyonu olmadığı düşünülse de inşa edildikleri bölgede ve dönemde toplumsal gelişmişliğin göstergesi olup; sosyal, kültürel, ticari, haberleşme, askeri ve iktisadi konularda hizmet eden faydalı yapılar olarak (Halifeoğlu vd. 2011:26) kültür tarihinin tamamlayıcı bir faktörü haline gelmişlerdir (Halifeoğlu vd. 2013:81). Bu çalışmada kültürel miras örneklerimizden olan köprülerin korunmasında, üzerinde gerçekleşen somut olmayan kültürel miras öğelerinin ülkeden ülkeye değişen ve bulunulan coğrafyada geçmişten günümüze yaşıatılan güçlü ritüellerin önemi vurgulanmaktadır. Tarihî Dicle Köprüsü anıtsal mimari ürünü olarak somut kültürel miras unsurudur. Somut olmayan kültürel mirası, tarihe tanıklık etmiş köprüler üzerinde gerçekleşen ritüeller ile açıklayan bu çalışmada hedef; bu değerlerin ve köprünün bütüncül bir koruma yaklaşımıyla birlikte mimari yapı, sosyal yaşam ve somut olmayan kültürün korunmasıyla tam anlamıyla gerçekleşebileceğini ifade etmektir. Yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında köprünün trafiğe kapatılarak çevresinin kent halkı için bir rekreasyon alanına dönüştürülmesi, yerel halkın ve turistlerin ziyaretine açılmasıyla daha etkin kullanılması sağlanarak, somut kültürel mirasın üzerinde yaşanan somut olmayan kültürel mirasla bütünleştiği görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın yöntemi; yerli, yabancı, sözlü ve yazılı kaynaklarda literatür taraması, yerinde gözlem ve fotoğraflar aracılığıyla belgeleme olarak belirlenmiştir. Böylece somut ve somut olmayan kültürel miras birlikteliği söylemi için dünyanın farklı kıtalarında yer alan ülkelerdeki örneklerden yola çıkılarak kuramsal bir altyapı oluşturulmuştur. Somut olmayan kültürel miras da inanışlar, gelenekler, hikâyeler, şiirler, dil, tekerlemeler, şarkılar, müzik, gösteriler ve danslar gibi gözle görülemeyip elle tutulamayan, ancak bir toplumu var eden değerlerdir (Can 2009:1). Çalışma kapsamında dünyada ritüellerin etkin biçimde yaşatıldığı Bosna Hersek’teki Mostar, İran’daki Khaju, Çek Cumhuriyeti’ndeki Charles, Birleşik Krallık’taki Londra, İtalya’daki Rialto ve Vecchio, Fransa, İtalya, Almanya ve Finlandiya’daki Aşk ve Türkiye’deki Irgandı ile Çetinkaya (Gelin) köprüleri anlatılmıştır. Diyarbakır ilinde bulunan tarihî Dicle Köprüsü ve bu köprüde geçmişten günümüze yaşatılan güçlü ritüeller ise bu çalışmanın asıl inceleme konusudur.

2. Kültürel Miras Kavramı

İnsanlığın başlangıcından bugüne oluşturduğu kültür mirası; somut kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras olarak ikiye ayrılmaktadır. Kültürel miras, gelecek nesiller için korunması, saklanması önemli görülen tarihî yerleri, anıtları, binaları ve insan eliyle yapılmış her türlü şeyi kapsamakta olup mimari, arkeoloji, teknolojik ve bilimsel eserlerdir (Can 2009:3). Somut olmayan kültürel miras ise ülkeden ülkeye değişkenlik gösterse de o ülkeye has özellikleri yansıtan edebiyat, sanat, mimari, gelenekler, inanışlar, heykeltıraşlık, dil, halk dansları, giyim tarzı, o ülkenin “kültür” unsurlarıdır (Can 2009:1).

UNESCO'nun 17 Ekim 2003 tarihinde Paris'te yapılan 32.Genel Konferansı'nda kabul edilen "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" ne göre somut olmayan kültürel miras, "toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" anlamında kullanılmaktadır. "Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğa ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu, onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunmaktadır. Somut olmayan kültürel miras; a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; b) gösteri sanatları; c) toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler; d) doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; e) el sanatları geleneği alanlarında ortaya çıkmaktadır" (URL 1: UNESCO, 2003).

Kültürel mirasımız olan tarihî yapılar geçmiş zamanlarda yaşayan insanların dinlerini, medeniyetini, gelişim düzeylerini, kültürlerini ve dilini yansıtmaktadır. Onları inşa eden insanların yaşamlarının kanıtı olan bu yapılar ile ilgili bilgilerin kayıt altına alınması ve korunması bu nedenle önemlidir (Halifeoğlu vd. 2016:51). Somut olmayan kültürel miras, somut kültür mirası içinde yaşam alanı bulmakta; etkinlikler ise kültürün sürdürülebilirliğinden çok onun hatırlatılması ve bir sonraki neslin hafızasında yer etmesi amacıyla yapılmaktadır (Metin Basat 2013:66). Özetle toplumlar kimliklerini, kendi kültürel ve tarihî değerlerini koruyup, bu değerleri günümüz yaşam tarzları ile birleştirebildikleri ölçüde yansıtmaktadırlar (Arabacıoğlu vd. 2007:207). Mimari mirasın sosyal dokuyla bütünleşmesi, kültürün tam anlamıyla yaşatılmasını ve korunmasını sağlamaktadır. Somut kültür içinde yaşam kazanan somut olmayan kültürel mirası ayrı düşünerek geliştirilen kültür koruma yaklaşımları eksik olacaktır (Metin Basat 2013:70).

3. Tarihî Köprülerin Korunmasında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Örnekleme

Köprüler bir geçiş ögesi olsa da geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurmaktadır. Çalışmaya konu olarak köprü yapılarının seçilmesinin nedeni dünyanın farklı yerlerinde somut olmayan kültürel mirasın yaşatılma biçimi ve gerçekleştirilen ritüellerde o ülke kültürünün yansımalarını bulabilmektir. Dünyanın birçok yerinde tarihî köprülerin, üstünde gerçekleştirilen ritüeller vasıtasıyla somut olmayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılmasının korumadaki sürdürülebilirliği örneklerle açıklanmaktadır.

3.1. Mostar Köprüsü, Mostar, Bosna Hersek

Osmanlı padişahlarından Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1566 yılında Mimar Sinan'ın öğrencisi Mimar Hayreddin'e yaptırılmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi 2005:298). Köprü'nün kemer açıklığı (iki ayak arasındaki mesafe) 28.59 metre, genişliği 4.5 metre olup nehirden yüksekliği 21 metre civarındadır (Özbey 2020:390). Mostarlıların korumaya yönelik tüm çabalarına rağmen (Çoliç 1996:63) savaşın simgesi Mostar Köprüsü önce tank mermileri (Council of Europe Parliamentary Assembly, Information Report Doc 6999, 19 Ocak 1994), sonrasında Hırvatların tamamen köprüyü hedef alan ve saatler süren saldırısının ardından, topçu ateşine direnemeyerek 9 Kasım 1993 tarihinde Neretva Nehri sularına gömülmüştür (Keser 2012:290). Böylece 427 yıl kesintisiz hizmet vermiş, Bosna-Hersek'te istikrar, hoşgörü ve barışın simgesi olan köprü, Yugoslavya iç savaşı sırasında yıkılmıştır. Mostar Köprüsü (Resim 1-a) UNESCO ve Dünya Bankası iş birliği ile Karayolları Genel Müdürlüğü'nün çalışmalarıyla 2004 yılında

yeniden yapılmış; UNESCO tarafından 2005 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır (Sert 2007:2735).

a

b

Resim 1. Mostar Köprüsü (a: URL 2) gençlerin Kırlangıç Atlayışı (b: URL 3)

Köprü yapımından bu yana kesintisiz süren, kuşaktan kuşağa aktarılan “genç delikanlıların köprü kemeri üzerinden suya atlama geleneği” (Sert 2007:2739), evlenmek isteyen gençlerin (URL 2) her sene temmuz ayında cesaretlerini sergilemek için yaptıkları bir etkinliktir (URL 4). Genç erkeklerin “Kırlangıç Atlayışı” (Resim 1-b) adı verilen özel bir teknikle gerçekleştirdikleri bu cesaret gösterisi, bazen kız babaları tarafından da istenebilmekte; babalar atlamaya cesaret edemeyenlere kızlarını vermemektedir (URL 5). Köprüden suya atlama etkinliğine Bosna Hersek, Karadağ, Kosova, Sırbistan, Makedonya, Slovenya, Hırvatistan ve diğer ülkelerden de sporcular katılmaktadır (URL 6).

3.2. Khaju Köprüsü, İsfahan, İran

Pers Safevi Kralı Şah II. Abbas tarafından 1650 yılında inşa ettirilmiştir (Parsipour 2010). Köprü, Khaju Mahallesi Zayandeh Nehri boyunca Zerdüşt Mahallesi ile birleştirmektedir (Resim 2). Mimari olarak bir köprü ve bir baraj olarak işlev görmesine rağmen, aynı zamanda bir bina ve halka açık toplantılar için bir yer olarak birincil bir işlev görmektedir (Burke 2008, Yılmaz Çakmak vd. 2016:70-71'den).

a

b

Resim 2. Khaju Köprüsü, (a:URL 7) (b:URL 8)

Köprü 14 metre genişliğinde, 105 metre uzunluğunda, 23 kemerli olup; köprü'nün geçiş yolu 7.5 metre genişliğinde, tuğla ve taşlardan yapılmış olup 21 büyük 26 küçük giriş ve çıkış kanalı bulunmaktadır (Sanizadeh 2008:40). Köprü'nün üst katında, ana orta koridor atlar ve arabalar tarafından, her iki taraftaki tonozlu yollar ise yayalar tarafından

kullanılmaktadır. Köprü'nün ortasındaki sekizgen pavyonlar hem aşağı hem de yukarı taraflarda olağanüstü manzaralar için bakış açıları sağlamaktadır. Yaya dinlenmek için popüler, gölgeli bir yer olan köprü'nün alt katına erişebilmektedir (Resim 3-a) (Yılmaz Çakmak vd. 2016:71). İklimin sıcak etkisiyle akşam saatlerinde yoğunlaşan, İsfahanlıların ailece geldiği, Khaju köprüsü çay içmek, konuşmak, şarkı söylemek, dinlenmek, yemek yemek, yürümek gibi farklı işlevleri olan bir sosyalleşme alanı olup (Resim 3-b) çocuk sesleri, manzara eşliğinde sohbetler ve şarkı söyleyen insanların sesleri kalabalığın sesini oluşturmaktadır (Yılmaz Çakmak vd. 2016:72).

a

b

Resim 3. Köprüde oturan insanlar (a: URL 9) Köprüde şarkı söyleyen grup (b: URL 10)

Khaju Köprüsü, birim modüllerin tekrarı ve sivri kemerlerden oluşmaktadır. Köprüde tasarlanan özel mekânlarda sesler dağılmamakta ve kendi içinde kalmaktadır. Birimleri birbirine bağlayan geçiş bölümlerinde akustik etki yükselmekte ve kemere çarpan ses giderek büyüyüp kaybolmaktadır. Bu durum manzaradan etkilenen kişilere cesaret vermekte ve insanlar şarkı söylemeye başlamaktadır (Yılmaz Çakmak vd. 2016:73). Khaju Köprüsü, turistlerin canlı geleneksel müziği deneyimleyebilecekleri bir başka turistik cazibe merkezidir (Farsani vd. 2017:2).

3.3. Charles Köprüsü, Prag, Çek Cumhuriyeti

Köprü 1400'lü yıllarda, bütünüyle taştan, yaklaşık 621 metre uzunluğunda, 10 metre genişliğinde ve 16 kemerli olarak inşa edilmiştir. Vlatava Nehri üzerindeki Charles Köprüsü (Resim 4-a) Prag'ın Aşağı Şehir (Lesser Town) ve Tarihi Şehir (Old Town) Bölgeleri'ni birbirine bağlamaktadır (URL 11). Köprü üzerindeki 14. yüzyılın sonunda inşa edilen Peter Parler'in tasarladığı kulenin ilk katında manzara galerisi yer almaktadır (URL 12).

a

b

Resim 4. Charles Köprüsü (a: URL 13), Köprü üzerindeki heykeller (b: URL 14)

Köprü'nün en etkileyici tarafı, birçoğu 1700'lü yıllarda dikilmiş; ancak şimdi yerini replikalara bırakan barok tarzında, 30 heykel ve heykelcikten (Resim 4-b) oluşan süslemeleridir (URL 15). Bu heykellerden en ünlüsü ise Jon Brokoff tarafından yapılan, IV. Wenceslas Dönemi'nde Vltava Nehri'ne atılarak idam edilen Aziz John Nepomuk'un heykelidir (URL 14). Rivayete göre Kral Wenceslas, kendisini aldattığından şüphelendiği eşinin, rahip Nepomuk'a gitmesinin sebebini ve günah çıkartma seanslarında neler söylediğini öğrenmek istemektedir. Bu bilgileri paylaşamayacağını ve Allah'ın huzurunda verdiği sözü bozmayacağını söyleyen rahip, kralın emriyle Vltava Nehrine atılmıştır. Nehre atıldığı noktada oluşan hare sonrasında rahip, "Aziz" mertebesine yükseltilecek şekilde bu noktaya heykeli dikilmiştir (Resim 5-a) (URL 15).

Resim 5. Aziz Nepomuk heykeli ve parlayan paneller
(a) (URL 16) Köprü üzerindeki etkinlikler (b) (URL 14)

Bugün ziyaretçiler, iyi şans getirmesi ve Prag'a yeniden yollarının düşmesi için heykelin altındaki panellere dokunmaktadır. Panellerdeki parlaklık, panellere dokunan ellerden gelmektedir (URL 16). Köprü kültürel öğelere, hediyeelik eşya tezgâhları ve hareketli atmosferlere (Resim 5-b) ilgi duyanları kendine çekmektedir (URL 14).

3.4. Londra Köprüsü, Londra, Birleşik Krallık

Thames Nehri üzerindeki köprü (Resim 6), şehir merkezi ile Southwark semti arasında bulunmaktadır. Romalılar tarafından köprü'nün bugünkü yerine yaklaşık 2000 yıl önce de bir köprü yapılmıştır. 1967'den 1972'ye kadar süren inşaat ile bugünkü halini alan köprü, 17 Mart 1973 tarihinde Kraliçe II. Elizabeth tarafından açılmıştır. Köprü uzunluğu 283 metre olup gösterişten oldukça uzaktır (McFetrich 2019:188-189, URL 17).

Resim 6.Londra Köprüsü (URL 18).

Geleneksel olarak gerçekleştirilen koyun geçişi etkinliği, renkli görüntülere sahne olmaktadır (Resim 7). Yüzlerce koyunun Londra Köprüsü'nden geçmesinin nedeni, geçmişte Londra'ya koyunlarını satmak için gelen çiftçilerin anısını canlı tutmaktır (URL 19).

Resim 7. Londra Köprüsü'nde koyunların geçişi ve tören için giydirilen çocuklar (URL 20)

Her yıl eylül ayında düzenlenen etkinliğe üniformalar giyen devlet yetkilileri de eşlik etmektedir. Bu ritüel için çocuklar da koyun kıyafetleri giymekte, müzik eşliğinde toplu olarak karşıdan karşıya geçilmektedir (Stran, Budak, 02.09.2020, çevrimiçi görüşme).

3.5. Rialto Köprüsü, Venedik, İtalya

Geleneksel mimaride çarşılı köprü, dünyanın ender kentlerinde bulunmaktadır. Ülkemizde Bursa'da Irgandı (1442); İtalya, Floransa'da, Vecchio (1333) ve Venedik'te, Rialto (1588-1591); Bulgaristan, Lofça'da Osma (1872) köprüleri dünyadaki çarşılı köprü örnekleridir (Bashirihî Hmidabad vd. 2014:3). Rialto Köprüsü için (Resim 8) 1587'de açılan yarışmaya Vincenzo Scamozzi ve Antonioda Ponte, tek kemerli bir köprü tasarımı önerisi ile katılarak 9 Haziran 1588'de seçilmiştir. Eser, mimarlar Antonio ve Tommaso Contin da Besso'nun yardımıyla 1591'de tamamlandı (Tassini 1988, Bernabeia vd. 2019:86'dan).

Resim 8. Rialto Köprüsü (URL 21)

Rialto köprüsü, mağaza olarak kullanılan üst yapının dört bloğunun varlığı ile karakterize edilen bir taş kemer olup açıklığı 29.55 metre, genişliği 23.83 metre, (Russo 2016:402-403) yüksekliği 7.32 metredir (URL 22). Üstünde galeri ve mağazalar bulunan şehrin en büyük turistik yerlerinden biri olan köprü (TDV İslam Ansiklopedisi 1999:123) tek bir büyük taş kemer, iki rampa ve bir orta bölümden oluşmaktadır. Köp-

rünün kenarları boyunca mağazalar bulunmaktadır. Yapı, ortada büyük bir kemer ve her rampada altı kemerli bir revak ile kurgulanmıştır. Zirvesindeki merkezi kemere, her iki taraftan yükselen geniş merdivenlerle erişilebilmektedir (Boscato vd. 2007:558). San Polo ve San Marco bölgelerini birbirine bağlayan Rialto Köprüsü'nün yapım amacı ticari olsa da, günümüzde daha çok turistik bir merkeze dönüşmüştür. Köprü üzerinde ve etrafında mücevher, ipek ve cam ürünlerle hediyeelik eşya satan birçok mağaza bulunmaktadır (URL 11). Rialto bir uluslararası ticaret, kozmopolit bir alışveriş mekânı ama aynı zamanda bir kültürel alışveriş merkezidir. Çarşı çevresinde ders veren ressamlar, müzisyenler ve zanaatkarlar bulunmaktadır (URL 23).

3.6. Vecchio Köprüsü, Floransa, İtalya

Köprü Floransa'nın şehir merkezini Oltrarno Bölgesine bağlayan, Arno Nehri'nin en dar kısmına inşa edilmiştir. Üç kemer üzerine kurulan köprü, 32 metre genişliğinde ve 95 metre uzunluğundadır (Resim 9-a) (URL 24). İlk kez Roma Döneminde inşa edilen köprü, bir selin ardından zarar görek 14. yüzyılda yeniden yapılmıştır; 1565'te ev ve atölyelerin bulunduğu ikinci bir kat daha taş kemerlere eklenmiştir (URL 11).

a

b

Resim 9. Vecchio Köprüsü (a:URL 11) Benvenuto Cellini büstü (b:URL 25).

İlk yapıldığı zamanlar köprü üzerinde kasaplar ve deri tabakhaneleri bulunmaktaydı. I. Ferdinand tarafından 16. yy. sonlarında yaydıkları kötü koku sebebiyle bu mağazaların şehrin başka bir yerine taşınması istenmiş ve boşaltılan mağazalar mücevherciler tarafından doldurulmuştur. Köprü üzerinde sokak satıcıları, sokak müzisyenleri ve ressamları da yer almaktadır. Heykeltıraş Raffaello Romanelli tarafından yapılan şehrin en ünlü kuyumcusu Benvenuto Cellini'nin bir büstü (Resim 9-b), köprünün ortasındaki açıklıkta bulunmaktadır (URL 25).

3.7. Aşk Ritüelinin İşlendiği Köprüler

Dünyanın farklı şehirlerinde gerçekleşse de ritüel aynıdır. Âşıklar, aşkın ölümsüzlüğünün bir simgesi olarak, bir asma kilit üzerine (Resim 10) isimlerini ve tarihi yazarak; kilidi köprüye takıp anahtarını da nehre atmaktadır. Federico Moccia'nın yazdığı "Ho Voglia di Te/Seni İstiyorum" kitabından (2006) sonra aşk kilitleri Avrupa'da yayılmaya başlamıştır (URL 26). Kitabın karakterleri olan genç çift Milvio Köprüsü'ndeki bir sokak lambasına sonsuz aşklarının sembolü olarak bir asma kilit asar ve bunu yapan çiftlerin "asla ayrılmayacakları" bir "efsaneye" atıfta bulunarak anahtarını Tiber Nehri'ne atar (URL 27). Kitabın çok popüler olmasından sonra bu çifte öyküden âşıklar anahtarlarını, Paris'te Pont des Arts (Love Lock) köprüsünden Seine nehrine, Roma'da Ponte Milvio köprüsünden Tiber nehrine, Köln'de Hohenzollern köprüsünden Ren nehrine, Helsinki'de aşk köprüsünden atmaktadır (Resim 11) (URL 26).

Resim 10. Aşk Kilitleri (URL 28).

a

b

c

d

Resim 11. Pont Des Arts, Paris (a: URL 29, Ponte Milvio, Roma (b: URL 30)
Hohenzollern, Köln (c: URL 31) Aşk köprüsü, Helsinki (d: URL 32)

3.8. İrgandı Köprüsü, Bursa, Türkiye

Ali El-İrgandı adında bir kişinin oğlu olan Hoca Muslihuddin, köprüyü 1442'da yaptırmıştır (TDV İslam Ansiklopedisi 1999:122). İrgandı Köprüsü'nün (Resim 12) kemer açıklığı, kemer yüksekliği, köprü net açıklığı ve köprü genişliği sırasıyla: 15.05 metre, 7.37 metre, 64 metre ve 10.30 metredir (Gönül vd. 2019:1). Köprü üzerinde, her iki tarafta 16 adet olan 32 dükkândan; kuzeydoğu ucunda bulunanlardan biri mescit olup; köprüyü taşıyan tek kemerin iki yanında ahır ve depolar bulunmaktadır (URL 33). Osmangazi ilçesini Yıldırım ilçesine bağlayan köprü, dükkânlarında geleneksel el sanatları sergilenen bir kültür geçidi olarak ziyaretçilerini beklemektedir (URL 34).

Resim 12. Irgandı Köprüsü (1:URL 34, 2: URL 35).

Tek gözlü sivri kemeriyle köprü ve üstündeki kapalı çarşı, tepesi yer yer ışık ve hava menfezleriyle donatılmış ve yüksek bir beşik çatı ile örtülmüş arasta geçidinin yanlarında, dükkânlar daha alçak bir kademede bulunmakta ve bu dükkânların dış duvarı, üçgen şeklinde küçük kemerciklerden oluşan bir silme ile köprü'nün kemerli alt yapısı üzerine oturmaktadır (Önge 1992: 427).

3.9. Çetinkaya (Gelin) Köprüsü, Samsun, Türkiye

Bafra'da Kızılırmak Nehri üzerindeki Çetinkaya Köprüsü (Resim 13), Neşet Ertaş'ın 'Köprüden Geçti Gelin' türküsüne konu olan yöredeki ismiyle 'Gelin Köprüsü'dür. Bir rivayete göre gelin almaya giden gelin alayı eski tahta köprüden geçerken, uçan bir kartaldan ürken bir at diğer atların da ürkmesine neden olmuş ve köprü yıkılarak gelin alayı ırmakta boğulmuştur. Yıkılan köprü'nün yerine dönemin Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya tarafından 1936 yılında yapılan 7 kemerli köprü'nün inşaatı, 15 Ekim 1937 tarihinde tamamlanarak, 4 Kasım 1937 tarihinde Çetinkaya Köprüsü ismiyle açılmıştır. O gün bu gündür bu gelinin anısına her gelin mutlaka evlenirken köprüden geçmekte, dilekler tutulmakta, ırmağa taş atılmaktadır (URL 36).

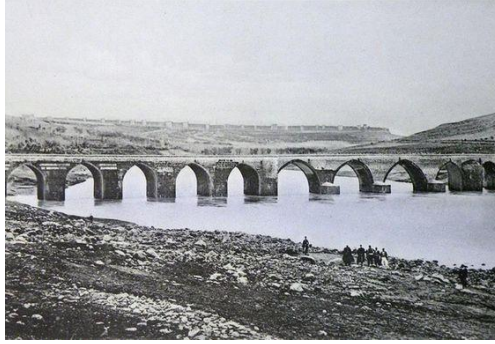
Resim 13. Gelin Köprüsü'nden taş atılması (URL 37).

Dünyanın farklı yerlerinde gerçekleştirilen köprü üzerindeki etkinlik, ritüel ve sosyal yaşam birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Tarihi bir yapı olarak köprü, kendisiyle bütünleşen ritüellerle birlikte varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Dünyadaki ve ülkemizdeki somut olmayan kültürel mirasın yaşatıldığı önemli örnekler ile birlikte Diyarbakır On Gözlü Köprü ve onun kültürel sürekliliği anlatılmaya çalışılmıştır. Gelecekteki kent alanının hemen dışında, Kırklar Dağı eteklerinde bulunan, bulunduğu bölgedeki halkın belleğinde ayrıcalıklı yeri olan ve birçok halk hikâyesine konu olmuş On Gözlü Köprü, Diyarbakır'ın sosyal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çalışma kapsa-

mında kentin önemli simgelerinden ve kültürel mirasın görkemli yapılarından olan On Gözlü Köprü'nün, diğer adıyla Dicle Köprüsü'nün, somut ve somut olmayan kültürel miras üzerine geliştirilen bütüncül koruma yaklaşımları tartışılmıştır.

4. Çalışma Alanı: Dicle Köprüsü Tarihî ve Mimari Özellikleri

Diyarbakır önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan, antik çağlardan günümüze birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, her dönemde bölgenin yönetim, sanat, bilim ve ticaret merkezi olmuştur (Dalkılıç vd. 2009:370). Çalışmaya konu olan Dicle Köprüsü (Resim 14) ise Mardin Kapı'nın üç km dışında kent merkezinin güneyindedir (Beysanoğlu 1996:221). Kent merkezini Bağıvar Beldesi ile bazı köylere bağlayan, Diyarbakır'dan Mardin'e giden (eski Mardin yolu) tali yolun bağlantı noktasındadır (Halifeoğlu vd. 2009:650).

Resim 14. Dicle Köprüsü (URL 38)

Kaynaklarda; Dicle Nehri üzerinde yer aldığından “Dicle Köprüsü”, eski Silvan yolu üzerinde olduğundan “Silvan Köprüsü” ve halk arasında on açıklıklı olduğu için “On Gözlü Köprü” olarak adlandırılmaktadır (Beysanoğlu 1996:221). Dicle Havzası'nın en iyi bilinen köprüsü olan Dicle Köprüsü (Halifeoğlu vd. 2016:57) geçmiş medeniyetlerin estetik, sanat ve kültür anlayışının bir ürünü olup; geniş su açıklığını geçen yüksek sivri kemerli gözleri, yapım ustalığı, boyutu, estetiği, piramidal külahlı selyaranlarıyla (Resim 15) kentin önemli simgesel mimari yapıtlarındandır (Sert vd. 2009:634).

Resim 15. Köprün memba yüzeyindeki piramidal külahlı selyaranlar (Demir 2021)

Köprü'nün ilk yapım tarihi bilinmemekle birlikte Van Bercheg ve Albert Gabriel'in de paylaştığı ortak görüş köprü'nün yerinde antik dönemde de bir köprü bulunduğudur (Beysanoğlu 1996:223). İslam egemenliğine 639 yılında giren Diyarbakır'da, Emevi

Halifesi Hişam tarafından 742-743 yıllarında, yıkılmış köprünün onarılmaya başlandığını ancak vefatıyla bu inşaatın durduğunu bildiren, günümüze ulaşmayan, bir kitabeden söz edilmektedir. Ayrıca, 974 yılında, Rum İmparatorluğu'nun doğu ordularının Diyarbakır'ı kuşattığı, başarılı olamayınca geri çekildiği ve giderken de köprünün yıktırıldığı bilinmektedir (Çulpan 2002:27).

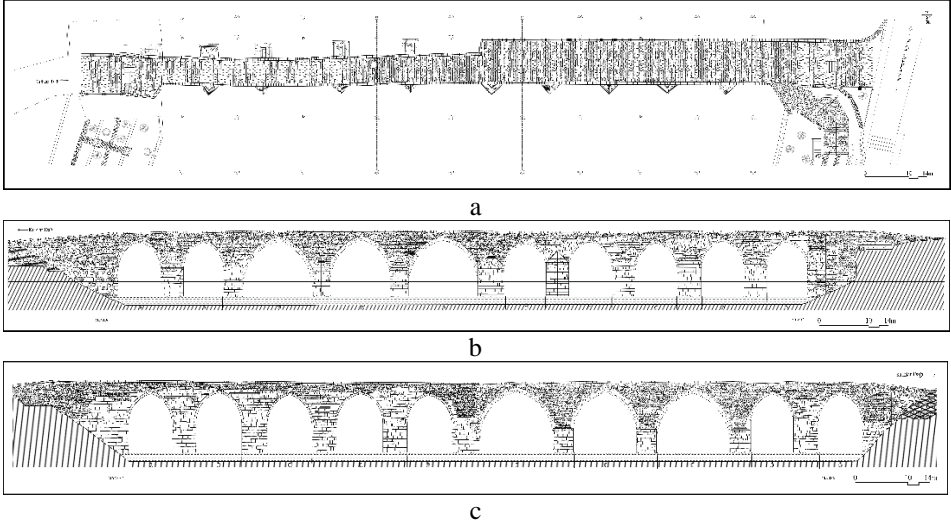
Resim 16. Köprünün üzerindeki yazıtlar (Demir 2021)

Köprünün İslamiyet öncesine dayanan temeller üzerinde, Mervanoğulları zamanında, 1065-1067 yıllarında, yapıldığı söylenmektedir (İlter 1978b:32). Köprü üzerinde bulunan kalker taşından kitabeye (Resim 16) göre; köprü Mervanoğlu Ahmed'in oğullarından Emir Müeyyid Devle Kasım Nasar'ın emriyle Kadı Ebu'l Hasan Abdulvahid bin Muhammed'in vasıtasıyla Ubeyd Bin Sacer'e yaptırılmış bilinen en erken tarihli İslam köprüsüdür (İlter 1978a:33). Köprünün ortasına yakın bir noktada, yolun daraldığı köşede, bir namazgâh (Resim 17) bulunmaktadır (Halifeoğlu vd. 2009:651).

Resim 17. Namazgâh (Demir 2020)

Yığma yapım sistemi ile inşa edilen köprünün (Sert vd. 2009:634) orijinal malzemeleri bazalt taş, tuğla ve kalker taşıdır (Halifeoğlu vd. 2009:656). Köprünün ilk beş gözü ile son iki gözü eşit açıklık ve kemer düzeninde, ortadaki üç kemer ise diğer gözlerden açıklık ölçüsü ve kemer biçimi bakımından farklıdır (Resim 18). Mevcut izlerden köprünün geçirdiği onarım ve tamamlama aşamalarında iç kısma çekilerek düzenlenmiş olduğu da anlaşılmaktadır (Dalkılıç vd. 2009:372-373).

Resim 18. Dicle Köprüsü'nün planı (a), memba yüzü (b), mansap yüzü (c) (Karayolları Arşivi 2007)

Köprü, çok gözlü ve üstü düz olarak sınıflandırılmaktadır. Köprü'nün uzunluğu 172 metre olup; genişliği ilk beş gözde 5.45-6.24 metre arası, beşinci gözden itibaren 9.69-10.20 metre arasındadır. Parapet yüksekliği, köprü'nün kenarlarında 85 cm, ortalarına doğru 155 cm'e kadar ulaşmaktadır. Harpuşta yüksekliği ise 31 cm, genişliği 71 cm, alın kısmı 7 cm'dir (Halifeoğlu vd. 2009:651).

Eski yollar ve bunların devamında bulunan köprüler ya çok az kullanılmakta ya da kullanılmadığından köprülerin sürekli bir bakımı ve onarımı yapılamamakta, (Dalkılıç vd. 2009:380-381) köprüler çoğu kez kendi kaderlerine terk edilmektedir. Bu noktada Dicle Köprüsü kaderine terk edilmemiş 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmaları (Sert vd. 2009:640) sonucunda kent halkının sosyal yaşamının bir parçasına haline gelmiştir (Resim 19).

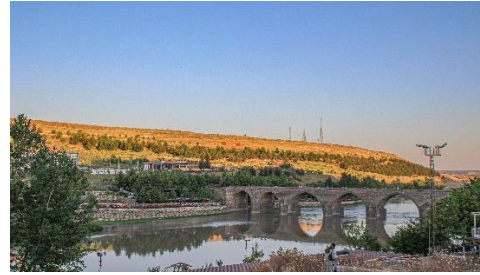

Resim 19. Köprü'nün restorasyon sonrası gece görünümü (Demir 2021).

Yüzyıllar boyunca kentin birçok merkeze bağlantısını sağlamış tarihi Dicle Köprüsü'nün, tamamlanan restorasyon, güçlendirme ve çevre düzenleme çalışmalarıyla, simgesel değerini daha uzun yıllar sürdürebileceğine inanılmaktadır (Sert vd. 2009:648). Köprü'nün uzun yıllar korunması ve varlığını sürdürmesi için gerekli ilgiyi görmesi önemlidir. Aksi takdirde küresel olgular tarafından hızla tüketilip yok edilen ve yeni nesil tarafından sahip çıkılmayan bir miras, yok olmaya mahkûmdur (Ekici 2004:10).

5. Dicle Köprüsü ve Geleneksel Etkinlikleri

Dicle Köprüsü'nün ayakta kalması ve gelecek nesillere aktarımı konusu önemli bir çalışma alanı olarak görülmektedir. Köprü'nün bulunduğu tarihi çevre yeniden değerlendirilerek (Resim 20) halkın kullanımına açılmış, yapının somut olmayan kültürel mirasın yaşatıldığı, kent halkı ve turistlerin uğrak noktası haline geldiği görülmüştür. Köprü'nün trafiğe kapatılması ile birlikte köprü üzeri ve etrafı tamamıyla somut olmayan kültürel miras uygulama alanına dönüşmüştür.

Resim 20. Dicle Köprüsü ve çevresi (URL 39: Google Eart 2020, Demir 2021)

Yaşayan mirasları korumayı hedefleyen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (SOKÜM) Sözleşmesinde belirtildiği gibi somut olmayan kültürel miras öğelerini koruma terimi dondurarak, sabitleyerek korumak yerine “yaşatarak” korumayı amaçlamaktadır (Gürçayır Teke 2018:20). Ritüellerin yaşatılması, toplumsal hafızanın yansımaları üzerine temellendirilmektedir. Ritüel, toplumsal olarak “standartlaştırılmış ve tekrarlayan sembolik davranış” olarak tanımlanmaktadır. Ritüeller, duyguları yönlendirmeye; yeni deneyimlere ve bilgilere rehberlik etmeye ve grup oluşumunu teşvik etmeye hizmet eder (Kertzer 1988:9). Ritüeller aracılığıyla, geçmiş bugünle ve bugünü gelecekle ilişkilendirerek dünyamıza anlam kazandırabiliriz (Schuyt ve Schuijt 1998:400). Bir arada yaşamının sonucunda ortaya çıkan ritüel ve şölenler toplumsal birlikteliği geliştirerek anlamlandırmaktadır. Bu uygulamalar; duyarlı olma, yardımlaşma, birlikte hareket etme ve bir şeyi anma gibi etkenler üzerine şekillenmektedir. Bu etkinliklerin uygulanmaya devam etmesi içerdiği duyarlılık temalarının, toplumsal beraberliğe pekiştirici etkisi nedeniyle gereklidir. Bu unsurlar bir toplumun kendi yaşanmışlıkları, tarihini algılayışı ve dünya görüşü ile yakından ilişkilidir. Toplumsal uygulama, ritüel ve şölenler bir insanın yaşam evrelerini, tarımsal aktivitelerin takvimini ve mevsimsel geçiş süreçlerini imgelemektedir (URL 40).

Sosyal uygulamalar, ritüeller ve şenlikli etkinlikler, toplulukların ve grupların yaşamlarını yapılandıran, üyelerinin çoğuyla ilgili olan ve üyelerinin çoğu tarafından paylaşılan alışılmış etkinliklerdir. Önemlidirler, çünkü onları bir grup veya toplum olarak uygulayanların kimliklerini yeniden teyit ederler ve ister kamusal ister özel olarak icra edilsinler, önemli olaylarla yakından bağlantılıdır. Sosyal, ritüel ve şenlikli uygulamalar mevsimlerin geçişini, tarımsal takvimdeki olayları veya bir kişinin hayatının aşamalarını işaretlemeye yardımcı olabilir. Bir topluluğun dünya görüşü ve kendi tarihi-

ni ve hafızasını algılamasıyla yakından bağlantılıdır. Küçük toplantılardan büyük ölçekli sosyal kutlamalara ve anma törenlerine kadar çeşitlilik gösterirler. Bu alt alanların her biri çok geniştir, ancak aralarında çok fazla örtüşme bulunmaktadır (URL 40).

Bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasında kültürel miras öğelerinin rolü oldukça önemlidir. Çalışmaya konu olan tarihi köprü (Resim 21) anıtsal mimari yönüyle birçok yerli/yabancı turistin dikkatini çekmektedir. Özellikle Diyarbakır'ın sıcak yaz gecelerinde, hava sıcaklığının nispeten düşük olduğu nehir kenarında, restoran ve çay bahçeleri yoğun ilgi görmektedir. Köprü'nün üzeri, gece geç saatlere kadar süren etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır.

Resim 21. Dicle Köprüsü (URL 41)

Köprü; davul zurna eşliğinde halk oyunlarının oynandığı, Hıdırellez'de kâğıtlara yazılan dileklerin suya bırakıldığı, dilek fenerlerinin uçurulduğu, uçurtma şenliklerinin düzenlendiği, dinî bayramlarda halkın ziyaret ettiği, kişilerin özel gün törenlerinde fotoğraf çekimlerinde fon olarak kullandığı ve etrafındaki restoranlarda sıra gecelerinin düzenlendiği bir alandır. Özellikle Hıdırellez'de gül ağacının altına çizilip ya da yazılarak belirtilen dileklerin ertesi sabah yerinden alınıp On Gözlü Köprü üzerinden nehre bırakılmasının, dileklerin kabulü üzerindeki önemi hayattaki kentliler tarafından dillendirilmektedir. Belki de bu düşüncenin devamı olarak günümüzde istekler dilek fenerleriyle köprü üzerinden uçurulmaktadır. Dicle Köprüsü üzerinde gerçekleşen somut olmayan kültürel mirasın aktarıldığı etkinlikler ise şöyledir:

Köprüyle İlişkili Anlatılar/Efsaneler/İnanışlar

Diyarbakır'ın güneybatısında Dicle Nehri kenarında, On Gözlü Köprü'nün doğusunda Kırklar Dağı, dağın arkasında da Kırklar Ziyareti² vardır (Helimoğlu Yavuz 2013:151). Kırklar ziyareti dua edilen önemli ve özel yerlerdendir. Rivayete göre kırk evliya, Kırklar Dağı'ndaki bir mağaraya girmiş ve bir daha hiç görünmemişlerdir. Yine rivayete göre aslında hâlâ insanların arasında yaşamakta, her perşembe akşamı toplanıp birer beyaz güvercin olup mağaranın tepesindeki küçük delikten içeri girerlermiş. Mağaranın içindeki kaynayan suların arkasında bulunan geniş bölümde ateş yakar, sabaha kadar ibadet ettikten sonra, cuma namazını kılıp dağılırlarmış. Bu ziyarete gelen hastalar, mağaralardaki sudan içmekte, duvardan da toprak koparıp yemektedir. Çocuğu olmayanlar da burada dilek dilemekte, adak adamaktadır. Ayrıca doğum zorluğu çeken kadınlara da yine bu mağaranın suyundan içirilmekte ve üstlerine dökülmektedir (Helimoğlu Yavuz 2013:45). Kırklar Dağı eteklerindeki köprü, hüznü bir hikâyeye de ev sahipliği yapmaktadır. Efsaneye göre çocuğu olmayan zengin bir Süryani aile de Kırklar Ziyareti'ne giderek çocuklarının olması için dilek dilemiş, adak adamıştır. Adını Suzi (Suzan) koydukları bir kızları doğunca her doğum gününde, annesi Suzan'ı süsleyip, giydirip Kırklar Dağı'na götürerek kurban kestirmektedir. Suzan böylesine bin nazlarla büyüüp güzel bir genç kız olmuş, Müslüman komşularının oğlu Adil ile birbirlerine âşık olmuşlardır. Yine bir doğum yıl dönümünde, annesi Suzi'yi hizmetçilerle beraber kurbanını kesmek için Kırklar Ziyareti'ne göndermiş, Adil de arkalarından habersizce

gitmiştir. Hizmetçilerin kurban kesme telaşından yararlanan Suzi'yle Adil dağın arkasına dolanmışlar ve orada birlikte olmuşlardır. Kırklar Ziyareti bu beraberliği bağışlamış ve ziyaret Suzi'yi çarpmıştır (Helimoğlu Yavuz 2013:151). Suzan/Suzi, öyle gerçek ve utançlı bir pişmanlıkla yerinden fırlayıp bayır aşağı koşmaya başlamış ki, köprü'nün orta gözünün üzerine çıkıp kendini Dicle'ye atmasıyla arkasından yetişen sevgilisinin çığlığının azgın sulara karışması bir olmuş. Kız On Gözlü Köprü'nün orada, Dicle'de boğularak ölmüş. Suzi'nin ölümünden sonra "Adil'in de aklını yitirmiş olduğu" söylenmektedir (Timur 2016:31-32). Bu hikâye köprü üzerine gelindiğinde anımsanır ve misafirlere geziyle birlikte anlatılır. Aynı şekilde müzik isteği olduğunda da Suzan Suzi Türküsü³ söylenmeden gidilmez.

Kutsal Günlerde Dilek Dileme

İnanışa göre Dicle Nehri Allah'a giden yolmuş. Bu nedenle Kurban Bayramı akşamları, insanlar Dicle'ye yazılı olarak dileklerini sunarlar. Bu dilekçelerle çocuğu olmayanlar çocuk, hastalar şifa, sevgililer de sevdiklerini isterler. Dicle Nehri bu dilekçeleri Allah'a ulaştırmış (Helimoğlu Yavuz 2013:143). Bayram günleri dışında Hıdırellez'de kâğıtlara yazılan dileklerin suya bırakılması da köprüde gerçekleşen etkinliklerdendir. Hıdırellez, bolluk ve bereket getirmesi amacıyla mevsimsel bir döngüye dayalı olarak genellikle 5-6 Mayıs tarihinde kutlanan bir bahar bayramıdır. Halk arasındaki yaygın bir inanışa göre, Hızır ve İlyas adında doğüstü güçlere sahip iki peygamber, insanlara yardım etmekle görevlidir. Bu görevi karada Hızır, denizde ise İlyas gerçekleştirir. Hızır ve İlyas yılda bir gün, 6 Mayıs tarihinde buluşarak hasret giderirler. Hıdırellez de bu buluşmadan dolayı kutlanmaktadır. Hıdırellez kelimesi ise Hızır ve İlyas kelimelerinin halk ağzında birleşmiş şekli olarak ortaya çıkmıştır (Aslan 2020:76). Dilek dilemenin diğer bir yolu olarak son zamanlarda dilek fenerlerinin uçurulması da ritüeller arasına girmiştir (Resim 22).

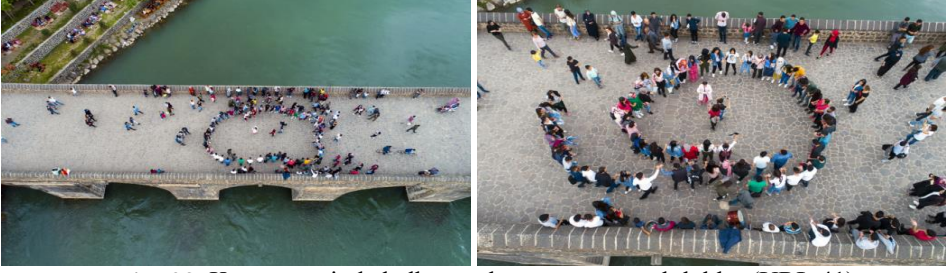

Resim 22. Dilek Feneri Uçurma (URL 42)

Toplumda bireylerin birleştirilmesi, millî kültürün canlı tutulması ve zengin tarihi çevrenin yaşatılması için kültür varlıkları korunmalı, onarılmalı ve değerlendirilmelidir (Karpuz 1990:405). Kültür kavramı "koruma" kavramını da içermektedir. Koruma bilincinin oluşturulmasına katkıda bulunacak faaliyetlerin başında; kültür varlıklarına sahip çıkmak bulunur ki bu da insanın kendisine ve geçmişine duyduğu saygının bir ifadesidir (Önal 2003:27).

Halk Oyunları

Halk oyunları da halk mimarisi, müziği ve tiyatrosu gibi folklorun kültürel bir öğesidir. Bedensel olarak eşlik edilen, "müzikli veya müziksiz belli bir ritme dayalı ortaya konan forma "oyun" denir. Halk oyunları "bir ulusun duygu ve düşüncelerine dayalı, hareketin, ritmin, müziğin ve kostümün bütünleşmesi" dir (MEGEP 2007:3).

Resim 23. Köprü üzerinde halk oyunları oynayan topluluklar (URL 41)

Yöre halkı tarafından yoğun ziyaretçi akımına uğrayan köprü üzerinde davul zurna ile yapılan müziğe eşlik eden ve halk oyunları oynayarak eğlenceli zaman geçiren topluluklara (Resim 23) sıklıkla rastlanmaktadır. Toplulukların yaşayış şekilleri ile ilgili detaylar içeren kültürel unsurlardan olan halk oyunları sevinç, özlem ve hüznü dile getirmede binlerce yıldır kullanılan bir araç olarak dikkat çekmektedir (Ar 2015:19)

Özel Günler

Özel günler, “törensel özelliği bulunan gelenek ve göreneklerden ya da dinî inançlardan kaynaklanan günler”dir (Meydan Uygur vd. 2007:35). Düğün, nikâh, nişan vb. özel günlerde köprüyü fon olarak kullanmak isteyen kişiler fotoğraf çekmek için bu alana gelmektedir (Resim 24).

Resim 24. Özel günlerinde köprüye gelen ziyaretçiler
(a,b,c:URL 41 d:Demir Arşivi 2021)

Özel günlerde ziyaret etmenin yanı sıra köprüde kutlamalar da yapılmaktadır. Örneğin 24 Haziran 2021 gecesi Diyarbakirspor taraftarları futbol takımının 53. kuruluş

yıldönümü kutlamalarını Diyarbakır'ın tarihi mekânlarından On Gözlü Köprü'de gerçekleştirmiştir (Resim 25). Ayrıca köprü genç çiftlerin de evlenme teklifinde bulunmak için tercih ettikleri bir mekândır (Resim 26).

a

b

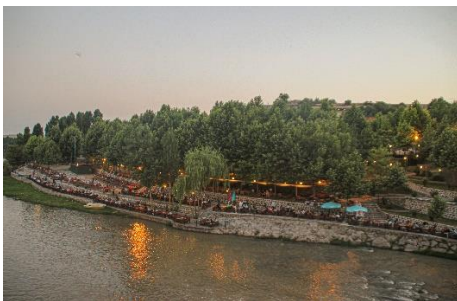
Resim 25. Diyarbakirspor Futbol Takımı'nın 53. Kuruluş Yıldönümü Kutlamaları (a: URL 43, b:Demir Arşivi 2021)

Resim 26. Köprüde Evlenme Teklifi (Demir Arşivi 2021)

Rekreasyon Alanları

Günümüzde köprü kıyısına çok sayıda restoran ve çay bahçeleri açılmıştır. Birçok girişimci toprak alanlarda istinat duvarları ile yapılan teraslamalara yer minderleri, banklar ve tahtlar¹ ile oturma düzenleri (Resim 27) oluşturmuştur. Ziyaretçiler sıcak yaz gecelerinde suyun serinliğinden yararlanmak için bu alanı tercih etmektedirler.

Resim 27. Teraslamalarda oluşturulan yer minderli, sedir ve taht oturma düzenleri (Demir 2021)

Müzikli Toplantılar

Köprü etrafındaki restoranlarda toplumun eğlencelerinden biri olan müzikli toplantılar da (Resim 28) düzenlenmektedir. Yöresel müzik yapan ve türküler söyleyen müzisyenlerin yanında çiğköfte yoğurularak gece sonunda konuklara ikram edilmektedir. Misafirler müziğin ritmine göre bazen halaylar çekerek bazen de türkülere eşlik ederek etkinliklere katılmaktadır.

Resim 28. Köprü etrafındaki restoranlarda yapılan müzikli toplantılar (URL 44)

6. Sonuç

Diyarbakır Dicle Köprüsü, halk söylemi ile On Gözlü Köprü, en az bin yıldır varlığını sürdüren önemli anıtsal yapılardan biridir. Yerel halkın geleneksel yaşam ve etkinliklerinde önemli bir yere sahip köprüde sürdürülen birçok etkinlik yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Bunun yanında köprü üzerinde gerçekleştirilen birçok kutlama, dua, şükür ve temenni beraberinde birçok güncel etkinlik ile de kent halkının yanında birçok ziyaretçiyi de ağırlamaktadır. Dicle Köprüsü korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken önemli bir tarihî yapıdır. Bu çalışmada köprüler üzerinde gerçekleşen ritüeller ile somut olmayan kültürel miras öğeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Dünya örnekleri üzerinden Diyarbakır'ın simgesel yapılarından biri olan tarihî On Gözlü Köprü'de gerçekleşen ritüellerin yapının korunması ve yaşatılması üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Tarihî yapının varlığının sürdürmesinde ritüellerin rolünü vurgulamaya yönelik bir çaba sarf edilmiştir. Dicle Köprüsü restorasyon sonrasında yoğun trafiğe ve ağır tonajlı taşıtların geçişine kapatılarak tamamen yayalaştırıldığı için, eski gelenek ve ritüellerin daha canlı bir şekilde yaşatıldığı bir etkinlik alanına dönüşmüştür. Yalnız kent halkının değil çevre il ve ilçelerden de gezi amaçlı gelenlerin ilk uğrak yeri bu yapı olmuştur. Halk ilgisinin yoğunluğu trafiği aksatacak düzeye gelmiş, köprü etrafında daha önce olmayan çay bahçeleri ve mesire alanları yapılmıştır. Dünyanın farklı yerlerindeki köprülerde görüldüğü gibi Dicle Köprüsü de turistleri çekebilecek biçimde tanıtımlarının yapıldığı, özel günlerde kurumların da üstlendiği organizasyonlarla özgün ritüellerin somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasının devamı için basın yayın yoluyla geniş kitlelere ulaştırılması gerekmektedir. Etkinlikler için özel alanların oluşturulması, kurumsallaşmasına ve turizme pozitif yönde bir etki sağlayarak kültür mirasında yaşanan ritüellere ilgiyi arttıracaktır. Somut ve somut olmayan kültürel mirası birbirinden ayrı düşünerek geliştirilen kültür koruma yaklaşımlarının bir yanıyla eksik olacağını söylemek mümkündür.

Bütüncül koruma yaklaşımı ile tarihî yapıların sosyo-kültürel çevresi ile değerlendirilerek kullanıma kazandırılması, disiplinler arası işbirliği ile sürdürülebilir. Bu bakımdan uyumlu projelerin uygulanması önemlidir. Ancak somut kültürel miras ürünü olan köprüler restorasyon çalışması sonrasında geniş bir etki alanı sunmaktadır. Sadece

kendisi ve yakın çevresi ile değerlendirilmesi eksik kalabilmektedir. Bu çalışmada somut olmayan kültürel miras unsurlarının yapıyla bir arada oluşu vurgulanmaktadır. Köprülerin yakın çevresi ulaşım aksları ve doğasında bulunduğu su yatakları ile etki alanlarının silüet ve manzara olanakları ile fotoğrafçılıktan, ritüel ve dinlenme etkinliklerine kadar sanatsal ve sosyal kullanıma uygun olduğu görülmektedir. Dicle (On Gözlü) Köprü'sü 172 metrelik uzunluğa sahip olsa da etki alanı bağladığı kıyıların kilometrelerce uzunluktaki şeridinde bir çekim bölgesi oluşturmaktadır. Bu durum güncel kullanım yoğunluğunun arttığını, geçmişten günümüze gelen geleneklerin yaşatıldığını ve farklı tanımlarla bölge turizm potansiyelinin güçlendirilerek yerel ticari sektöre sunduğu katkının arttırılabileceğini göstermektedir. Pitoresk değeri yüksek anıtsal mimari unsurların, bireylerin coşkusu ve toplumun sosyal iletişiminin güçlenmesi üzerindeki etkisi ile somut ve somut olmayan mimari unsurların birbirini yaşattığı, yapılan çalışma ile ortaya konmaktadır. Seyir alanları oluşturulurken, ulaşım akslarının düzenlenmesi, esnek, sürdürülebilir ve yerel halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek tasarımların ortaya konması önemlidir. Somut olmayan kültürel miras olarak ritüel alanlarının düzenlenmesi, sözlü edebiyatın aktarımı için çeşitli spesifik, görsel/duyusal elemanların yerleştirilmesi, sözlü edebiyata konu olan hikayelerin canlandırılması gibi etkinliklerin sistematik olarak düzenlenmesi, somut olmayan kültürel mirasın aktarımı ve geniş kitlelere ulaştırılarak kaybolmasının önlenmesi ile birlikte bütüncül bir koruma yaklaşımı sunacaktır. Ayrıca bulunduğu coğrafya itibarıyla birçok kültüre ev sahipliği yapmış olan kentin, sahip olduğu yöresel sanatların, gastronomik unsurların fuar/festival gibi süreli olarak yer alabileceği etkinlik alanlarının da düzenlenmesi köprüdeki somut olmayan kültürel miras çeşitliliğini arttırabileceği düşünülmektedir.

Köprünün mimarisi, tarihi, yapısal özellikleri, malzemesi ve mühendislik değerleri üzerine birçok yayın bulunmaktadır. Ancak kent halkının köprü ile birlikte olan sosyal yaşamı geleneksel değerleri ve somut olmayan kültürel mirası üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu amaçla köprünün sosyal değerlerinin de korumadaki etkinliği ve değerinin anlaşılması amacıyla bu çalışma dünya örnekleriyle birlikte ele alınarak hazırlanmıştır. Önemli bir kültür mirası olan On Gözlü Köprü'nün korunması için Karayolları Tarihî Köprüler Şube Müdürlüğü tarafından 2007-2010 yılları arasında kapsamlı bir restorasyon çalışması ile koruma altına alınmıştır. Ayrıca köprünün yaklaşım sınırları kıyı şeridi temel yapısının korunmasına yönelik su debisinin aşamalandırma çalışmaları da yapılmıştır. Yakın çevreden gelen ziyaretçilerin de önemli bir ilgi odağı olan On Gözlü Köprü çevresinde daha fazla zaman geçirmek ve birçok etkinliği yaşamak için sosyal tesisler yer almaya başlamıştır. Ancak bir sınır oluşturulmaması yapılaşma hızını arttırmaktadır. Kullanım alanının büyüklüğü, otopark, ıslak hacim ve hizmet binası sayılarının artmasıyla birlikte köprü yakınında düzensizlik ve yoğunlaşma oluşmaktadır. Bu konunun köprünün ve köprü ile birlikte somut olmayan kültürel mirasın yaşatılması konusunda getireceği sorunlar ile ayrı bir çalışmada ele alınması gerekmektedir.

NOTLAR

1. Taht: Yerden yaklaşık 1 m kadar yüksek ve merdivenle çıkılan, ahşaptan veya metalden yapılan oturma alanı.
2. Ziyaret: Gidilmesi, dua edilmesi sevap sayılmış ve âdet hâline gelmiş kutsal yer, ziyaretgâh (URL 45 Kubbealtı Lugatı).
3. Diyarbakır Valiliği tarafından, Diyarbakır'ın dünyaya tanıtımı amacıyla "Diyarbakır Tanıtım Filmi" hazırlanmıştır. Klipte 40 sanatçı ve öğrenci farklı enstrümanlarla "Suzan Suzi" türküsünü söylemiştir. (<https://www.youtube.com/watch?v=7ku1kYm9rfl>)

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ar, Hilmi. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Turist Rehberlerinin Rolü". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2015.
- Arabacıoğlu, F.Pınar ve Aydemir Işık. "Tarihi Çevrelerde Yeniden Değerlendirme Kavramı". *Megaron Dergisi*, 2/4 (2007):204-212.
- Aslan, Erkan. "Fakelore mu, Geleneğin İcadı mı, Uygulamalı Halk Bilimi mi? Hamamönü Hıdırellez Şenlikleri Üzerine Bir İnceleme". *Milli Folklor*, 16/126 (2020):75-85.
- Bernabeia, Mauro; Macchionib, Nicola; Pizzob, Benedetto; Sozzib, Lorena; Lazzarib, Simona; Fiorentino, Luigi; Pecorarob, Elisa; Quartac, Gianluca Quartac ve Calcagnileca, Lucio. "The Wooden Foundations of Rialto Bridge (Ponte di Rialto) in Venice:Technological Characterisation and Dating". *Journal of Cultural Heritage*, 36 (2019):85–93.
- Bashirihı Hamıdadab, Darioush, Haseli Amir ve Fareghi Bavılyoyaeı, Baharak. "Tebriz Köprüçarıısı'nı Melez Mekân Olarak İrdelenmesi". 4th International Scientific Conference of Iranian Academics in Turkey, Ankara, Türkiye (2014)
- Beysanoğlu, Şevket. Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi. Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları 1.cilt, 1996.
- Boscato, Giosue ve Dal Cin, Alessandra. "Experimental and Numerical Evaluation of Structural Dynamic Behavior of Rialto Bridge in Venice" *Journal of Civil Structural Health Monitoring*, 7 (2017):557–572.
- Can, Müşerref. Kültürel Miras ve Müzecilik. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Çalışma Raporu, 2009.
- Council of Europe Parliamentary Assembly, Information Report Doc 6999, 19 Ocak 1994 <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7356&lang=EN>> (21Haziran 2021)
- Çoñic, Velibor. Bosnalılar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Çulpan, Cevdet. Türk Taş Köprüleri Orta Çağdan Osmanlı Devrine Kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Dalkılıç, Neslihan ve Halifeoğlu, F.Meral. "Diyarbakır Merkez ve İlçelerinde Yer Alan Tarihi Köprüler". I.Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2009:369-381, Diyarbakır.
- Demir, Hale. Fotoğraf Albümü, 2020 ve 2021.
- Ekici, Metin. "Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi". *Milli Folklor*, 61 (2004):5-13.
- Farsani, NedaTorabi; Shafiei, Zahed; Adilinasab, Amin ve Taheri Sadreddin. "An Investigation of Tourists' Attitudes Towards Promoting Music Niche Tourism (Case Study:Isfahan, Iran)". *Tourism Management Perspectives*, 24 (2017):1-6
- Gürçayır Teke, Selcan. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi Listelerinde Yaşayan Miraslar ve Sabitlenen Gelenekler". *Milli Folklor*, 120 (2018):19-31.
- Gönül A.1, Sakcalı G.B.25. International Conference on Earthquake Engineering and Seismology (5 ICEES) 8-11 October 2019, Metu Ankara Turkey Tarihi İrgandı Köprüsünün Deprem Performansı
- Halifeoğlu, F.Meral; Dalkılıç, Neslihan; Sert, Halide ve Halifeoğlu, Zülfikar. "Diyarbakır Dicle (On Gözlü) Köprüsünün Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projelerinin Yapımı". Uluslararası Katılımlı Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu 2, 1-17 Ekim 2009:649-666, Diyarbakır.
- Halifeoğlu, F.Meral, Toprak Z.Fuat ve Kavak, Orhan. "Tarihi Diyarbakır Köprülerinin Mimari, Hidrolojik ve Jeolojik Açından Değerlendirilmesi". 2. Su Yapıları Sempozyumu, 16-18 Eylül 2011:25-42, Diyarbakır.
- Halifeoğlu, F.Meral, Sert, Halide ve Yılmaz, Süheyla. "Tarihi Kurt Köprüsü (Mıhraplı Köprü, Vezirköprü) Restorasyonu Proje ve Uygulama Çalışmaları". *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2 (2013):81-104.
- Halifeoğlu, F.Meral, Toprak Z.Fuat ve Kavak, Orhan. "Architectural and Hydrological Features of the Historical Basalt Bridges in Diyarbakır Turkey". 16. International Multidisciplinary Scincetific Geoconference 'Science and Technologies Geology, Exploration and Mining Conference Proceedings'. 1/3 28 Haziran- 6 Temmuz,(2016):51-62, Bulgaristan.
- Hasol, Doğan. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul: Yem Yayın, 2019.
- Helimoğlu Yavuz, Muhsine. Diyarbakır Efsaneleri. Ankara: Eğiten Kitap, 2013.
- İlter, Fügen. Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları (1978a).
- İlter, Fügen. Anadolu'nun Erken Devir Türk Köprüleri ile İran Köprü Mimarlığı İlişkileri, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Özel Sayı* (9) (1978b):275-300.

- İstanbullu Diñçer, Füsün ve Muğan Ertugrul, Suna. “Kültürel Mirasın Korunması ve İstanbul İlindeki Tarihi Yapıların Turizm Amaçlı Kullanımı Üzerine Bir Deneme”. *Anatolia: Turizm Araştırmalı Dergisi, Prof. Dr. Hasan Olalı Özel Sayısı*, 11/2 (Haziran 2000):69-78.
- Karakul, Özlem. “Folk Architecture in Historic Environments: Living Spaces for Intangible Cultural Heritage”. *Millî Folklor*, 75 (2007):151-163
- Karakul, Özlem. “İbrahimpaşa Köyü’nde Somut Olmayan Kültürel Miras”. *Geçmişten Geleceğe Nevşehir Kültür ve Tarih Çalışmaları Dergisi*, 13 (Temmuz 2010): 39-42
- Karayolları Genel Müdürlüğü Arşivi, 2007.
- Karpuz, Haşim. “Eski Eser ve Anıtların Korunmasında Halkın Eğitimi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 34/12, (1990):405-408.
- Kertzer, D.I. (1988), *Ritual, Politics and Power*, Yale University Press, New Haven and London.
- Keser, Ulvi. “Manevi Miras Katliamı; Bosna-Hersek’te Kentkırım” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi Balkan Özel Sayısı-II*, (Temmuz-Aralık 2012):274-298.
- McFetrich, David. *An Encyclopaedia of British Bridges, Yorkshire, İngiltere. Pen & Sword Transport; Revised, Expanded*, 2019.
- MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi) <http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Halk%20Oyunlar%C4%B1.pdf> (22 Eylül 2020)
- Metin Basat, Ezgi. “Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek”. *Millî Folklor*, 100 (2013):61-71.
- Meydan Uygur, Selma ve Baykan, Eda. “Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri”. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi / 2 (Eylül 2007):30-49.*
- Önal, İrfan. “Koruma Kültürü ve Etik Kurallar”. *Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi*, 423 (2003):27-28
- Önge, Y., “Bursa’da İrgandı Köprüsü’nün Orijinal Mimarisi”, *Vakıflar Dergisi*, XIII (1992):425-447.
- Özbey, Veysel. “Bosna-Hersek Unesco Geçici Listesi’nde Osmanlı Mirası”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7/18, (2020):385-404.
- Parsipour Mehrdad. *Critiquing Recent Renovations of Khajoo Bridge in Esfahan, Iran*. 20 Temmuz 2010 <<https://www.greenprophet.com/2010/07/the-recent-renovations-of-khajoo-bridge-in-esfahan-and-criticisms/>> (23 Haziran 2021)
- Russo, Salvatore. “Integrated Assessment of Monumental Structures Through Ambient Vibrations and ND Tests: The Case of Rialto Bridge”, *Journal of Cultural Heritage*, 19 (Mayıs-Haziran 2016):402-414.
- Sanizadeh, Shahram Khora. “Novel Hydraulic Structures and Water Management in Iran: a Historical Perspective” *Water Culture and Water Conflict in the Mediterranean Area Options Méditerranéennes* 83 (2008):25-43.
- Schuyt, Theo N. M.; Schuijt, John J. M. “Rituals and Rules: About Magic in Consultancy”, *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 11, No.5, 1998:399-406.
- Sert, Halide. “Mostar Köprüsü/Bosna-Hersek”. ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, 6 (10-15 Eylül 2007):2739-2740, Ankara.
- Sert, Halide. Halifeoğlu, F.Meral, Dalkılıç, Neslihan ve Halifeoğlu, Zülfikar. “Tarihi Diyarbakır Dicle (On Gözlü) Köprüsü’nün Onarımı Güçlendirilmesi ve Yeniden Kullanımı” Katılımlı Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu 2, (1-17 Ekim 2009):633-648, Diyarbakır.
- TDV İslam Ansiklopedisi, 1999 19. Cilt <<https://islamansiklopedisi.org.tr/irgandi-koprusu>> (09 Kasım 2020)
- TDV İslam Ansiklopedisi, 2005 30. Cilt <<https://islamansiklopedisi.org.tr/mostar-koprusu>> (09 Kasım 2020)
- Timur, Kemal. “Diyarbakır’ın Markalaşan Türküsü: Kırklar Dağının Düzü”, *Hevsel Eğitim, Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 2, Ekim 2016:29-32.
- Yılmaz Çakmak, Bilgehan ve Khaleghimoghaddam, Navid. “Spatial Analysis of Khaju Bridge as an Urban Element, in the Context of Space Perception Through Senses”, *International Journal of Humanities and Social Science* 21/4 2016:66-75.
- İnternet Kaynakları
- URL 1: <<https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>> (21 Haziran 2021)
- URL 2: <<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/galeri-evlenmek-isteyen-gencler-bu-kopruden-atliyor-41222827/6>> (11 Ekim 2020)
- URL 3: <<https://www.dunyabulteni.net/balkanlar/451-mostar-koprusu-geleneksel-atlama-yarislari-yapildi-h404812.html>> (2 Temmuz 2020)
- URL 4: <<https://www.etstur.com/letsgo/dunyaya-acilan-eski-bir-kopru-mostar/>> (31 Ekim 2020)
- URL 5: <<https://sanatkaravani.com/askiniz-cesaretiniz-ve-mostar-koprusu/>> (31 Ekim 2020)
- URL 6: <<https://www.trthaber.com/haber/dunya/mostar-koprusunde-geleneksel-atlama-yarislari-377646.html>> (2 Temmuz 2020)
- URL 7: <<https://www.itto.org/iran/attraction/khaju-bridge-isfahan/#&gid=1&pid=2011010430051c1r2s5t9c>> (25 Ekim 2020)

- URL 8: <<http://www.brandlifemag.com/dunyanin-en-iliginc-kopruleri/>> (22 Eylül 2020)
- URL 9: <<https://footage.framepool.com/en/shot/147814145-road-user-khaju-bridge-zayanderud-isfahan>> (21 Eylül 2020)
- URL 10: <<https://www.tappersia.com/khaju-bridge/>> (25 Ekim 2020)
- URL 11: <<http://www.raillife.com.tr/dunyanin-en-guzel-tarihi-kopruleri/>> (21 Temmuz 2020)
- URL 12: <<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/pragin-simgesi-charles-koprusu-40318521>> (22 Eylül 2020)
- URL 13: <<https://www.neoldu.com/karl-koprusu-ozellikleri-hikayesi-ve-hakkinda-bilgi-33367h.htm>> (25 Ekim 2020)
- URL 14: <<https://gezipgordum.com/karl-koprusu-charles-koprusu/>> (22 Eylül 2020)
- URL 15: <<https://epochtimestr.com/index.php/altin-sehirde-bir-kopru>> (22 Eylül 2020)
- URL 16: <<https://ayankeeinprague.wordpress.com/2013/03/04/postcard-from-prague-charles-bridge-statues-series-st-john-of-nepomuk/>> (25 Ekim 2020)
- URL 17: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Londra_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC> (11 Eylül 2020)
- URL 18: <https://www.tripadvisor.com.tr/Attraction_Review-g186338-d7914853-Reviews-London_Bridge-Lon-England.html#photos;aggregationId=101&albumid=101&filter=7&ff=424387250> (26 Ağustos 2020)
- URL 19: <<https://www.timeturk.com/londra-da-renkli-koyun-gecisi/haber-1230510>> (31 Ekim 2020)
- URL 20: <<https://sheepdrive.london/gallery/gallery-archive/>> (4 Ağustos 2020)
- URL 21: <<https://www.neoldu.com/rialto-koprusu-ozellikleri-ve-hakkinda-bilgi-33391h.htm>> (21 Temmuz 2020)
- URL 22: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Rialto_K%C3%B6pr%C3%BCs%C3%BC> (23 Ekim 2020)
- URL 23: <<https://bestveniceguides.it/2019/06/10/il-ponte-di-rialto-sul-canal-grande-una-storia-particolare/>> (11 Ekim 2020)
- URL 24: <<https://gezipgordum.com/ponte-vecchio/>> (16 Ekim 2020)
- URL 25: <<https://www.kilsanblog.com/mimarlik-farkli-iliginc-yapilar/ponte-vecchio/>> (16 Ekim 2020)
- URL 26: <<https://www.ensonhaber.com/seyahat/ask-ritueli-kopruye-asilan-kilitler>> (7 Ağustos 2020)
- URL 27: <<https://plushabermerkezi.com/dunya/kitaplari-lovestruck-genclerine-kopruleri-kilitlemeleri-icin-ilham-verdi/>>
- URL 28: <<https://valizim.com/yazi/askkilidi/>> (19 Ekim 2020)
- URL 29: <<https://tr.pinterest.com/pin/22658804347118598/>> (24 Ekim 2020)
- URL 30: <https://icdn.ensonhaber.com/resimler/diger/l_7732.jpg> (19 Ekim 2020)
- URL 31: <<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tren-yolu-koprusunden-asiklar-koprusune/933590>> (24 Ekim 2020)
- URL 32: <<http://spice-n-ice.blogspot.com/2016/05/locks-of-love-in-helsinki.html>> (24 Ekim 2020)
- URL 33: Bursa'nın Gerdanlığı: İrgandı Köprüsü Göktuğ, Gül, Akartürk Cansu, Göktuğ Nur, Demir Fatma, Peker Cansu
<<http://repository.bilkent.edu.tr/handle/11693/53749>> (23 Haziran 2021)
- URL 34: Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2020
<<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/TurizmAktiviteleri/irgandi-koprusu-1>> (23 Haziran 2021)
- URL 35: <<http://birgezininheybesi.blogspot.com/2017/04/tarihi-irgandi-carsili-kopru.html>> (23 Haziran 2021)
- URL 36: <<https://www.haberturk.com/samsun-haberleri/79180093-bu-kopruden-gecmeyen-gelin-dugun-salonuna-gitmiyorneset-ertasin-kopruden-gecti-gelin>> (23 Haziran 2021)
- URL 37: <<https://www.samsungazetesi.com/samsun-haber/bafrada-gelin-koprusu-gelenegi-devam-ediyor-h277389.html>> (23 Haziran 2021)
- URL38: <<https://tr.pinterest.com/pin/766034217839902477/>> (28 Temmuz 2020)
- URL 39: Google Eart, 2020
- URL 40: Intangible Cultural Heritage Domains <dochdl2onpn-printrdy-01tmptarget (unesco.org) (21 Haziran 2021)
- URL 41: <<https://www.rudaw.net/turkish/040520192>> (28 Mart 2020)
- URL 42: <<https://www.amerikaninesi.com/a/diyarbak%C4%B1r-g%C3%B6klerinde-fenerlerindans%C4%B14894927.html>> (28 Mart 2020)
- URL 43: <<https://www.youtube.com/watch?v=dLEw7nsx1E>> (25 Haziran 2021)
- URL 44: <<https://tr.foursquare.com/v/eyvan-s%C4%B1ra-geceleri/51169895e4b059beb5bdc846?openPhotoId=52713e28498e273fb4aba86e>> (29 Mart 2020)
- URL 45: Kubbealtı Lugatı <<http://www.lugatim.com/s/ziyaret>> (4 Kasım 2020)
- Sözlü Görüşme: Stran Budak, 2 Eylül 2020, çevrimiçi görüşme